

A. JAKULIENĖ

APIE LIETUVIŲ KALBOS SANGRAŽINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ FUNKCIJAS

Lietuvių kalbos sangražiniai veiksmažodžiai yra daugelio kalbininkų tyrinėti tiek fonetiniu-morfologiniu, tiek sintaksiniu požiūriu. Jau A. Šleicherio ir F. Kursaičio darbuose¹ sangražiniai veiksmažodžiai iškeliami kaip atskira veiksmažodžio rūšis (mediumas), klasifikuojami pagal reikšmę, aprašomi įdomesni jų vartosenos atvejai. V. Poržezinskis paskyrė atskirą studiją lietuvių ir latvių kalbų sangražinių veiksmažodžių istorijai². Jis gana smulkiai aprašo sangražinių veiksmažodžių reikšmes, ieško jų pirminės reikšmės. Labai reikšmingą darbą apie lietuvių kalbos sangražinius veiksmažodžius yra parašiusi P. Bernadišienė³. Jame išskirtos svarbiausios sangražinių veiksmažodžių reikšminės grupės, smulkiai nagrinėjami vartosenos polinkiai, nustatomas jų santykis su nesangražiniais atitikmenimis. Čia daug kur užsi-
menama apie atskirų reikšminių grupių susidarymą, jų senumą ar naujumą, nurodomos lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių raidos tendencijos.

Visus darbus, kuriuose buvo nagrinėjami baltų kalbų sangražiniai veiksmažodžiai, jungia keletas bendrų premisų.

Pirma, laikomasi pažiūros, kad sangražiniai veiksmažodžiai yra pakeitę anksčiau vartotas medio formos.

Antra, pirminėmis sangražinių veiksmažodžių reikšmėmis laikoma tiesioginė (kur sangražos dalelytė kilusi iš įvardžio galininko) ir netiesioginė (kur ta dalelytė kilusi iš įvardžio naudininko). Visos kitos jų reikšmės laikomos naujai susidariusiomis šalia pirminių ir jų pagrindu, sangražiniams veiksmažodžiams perimant medio funkcijas.

Trečia, nustatant bendrąją sangražinių veiksmažodžių reikšmę (sinchroniniu požiūriu), jie yra lyginami tik su savo nesangražiniais (paprastai tranzityviniais) atitikmenimis.

¹ A. Schleicher, *Handbuch der litauischen Sprache*, I, Grammatik, Prag, 1856, 303–305; F. Kurschat, *Grammatik der litauischen Sprache*, Halle, 1876, 296–303.

² В. К. Поржезинский, *Возвратная форма глаголовъ въ литовскомъ и латышскомъ языкахъ*, Москва, 1903.

³ P. Bernadišienė, *Sangražinių veiksmažodžių reikšmė ir vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje* (rankraštis, kand. disert.), Vilnius, 1961.

Nesunku pastebėti, kad labai dažnai sangražiniai veiksmažodžiai gali atlikti panašias funkcijas, kaip ir intranzityviniai nesangražiniai (plg. *džiaugtis* ir *liūdėti*, *skverbti* ir *lįsti*, *kabintis* ir *kibti* ir t.t.). Tik nustačius sangražinių veiksmažodžių funkcinius santykius su intranzityviniais nesangražiniais, galima nustatyti sangražinių veiksmažodžių vietą veiksmažodžio sistemoje (t.y. išskelti būdingas reikšmes, išskiriančias juos iš kitų veiksmažodžių, o taip pat jų invariantinę reikšmę). Kadangi tokio funkcinio sugretinimo paprastai nedaroma, semantinės sangražinių veiksmažodžių klasifikacijos yra labai įvairios: beveik kiekvienas tyrinėtojas pateikia savo klasifikaciją. Taip pat nevienodai suprantami patys sangražiniai veiksmažodžiai.

Dabartinėje lietuvių kalboje galima skirti du sangražinių veiksmažodžių būrius, kurių būdingiausias skiriamasis požymis – skirtingi objektiniai santykiai: pirmieji yra intranzityvūs, o antrieji turi galininku išreikštą tiesioginį objektą. Tuodu būriu skiriasi ne tik reikšmė, vartojimu ir daryba, bet ir savo funkcijomis veiksmažodžio sistemoje, todėl apie juos reikia kalbėti atskirai.

I. Intranzityviniai sangražiniai veiksmažodžiai

Šiai grupei priklauso didžiausia sangražinių veiksmažodžių dalis. Jų santykis su tranzityviniais veiksmažodžiais yra aiškus, daugelio kalbininkų tyrinėtas ir aprašytas. Tranzityvinis nesangražinis veiksmažodis reiškia veiksmą, tiesiogiai nukreiptą į kokį nors objektą, o atitinkamas sangražinis veiksmažodis apriboja tą veiksmą paties subjekto sfera, plg. *kelti* – *keltis*, *veržti* – *veržtis*, *tiesti* – *tiestis*, *mesti* – *mestis* ir t.t. Tai, kad su sangražiniais veiksmažodžiais nėra vartojamas papildinio galininkas, yra ne tik formali kalbos ypatybė, bet ir pačios žmogaus mąstysenos, noro išskelti kaip tik tokius objektinius santykius atspindys. Šiuo požiūriu labai įdomūs tie sangražiniai veiksmažodžiai, kurie išreiškia subjekto kontaktą su aplinkos objektais (pvz., *glaustis*, *šlietis*, *kabintis* ir pan.). Tik labai nedaugelis tokių kontaktinių veiksmažodžių gali būti pakeisti tranzityvinėmis konstrukcijomis (paprastai su nedidelių reikšmės skirtumu), pvz.: *prisiliesti durų rankenos* – *priliesti durų rankeną*; *griebtis kastuvo* – *griebti kastuvą*; *lankytis pas draugą* – *lankyti draugą*. Daugelis kontaktinių veiksmažodžių tranzityvinėmis konstrukcijomis negali būti pakeičiami, plg.: *laikytis už šakos*; *glaustis (šlietis) prie sienos*; *remtis į draugo ranką* ir pan. Matyt, ir tokios konstrukcijos, kaip *liestis prie ko* – *liesti ką* iš esmės išreiškia skirtingą subjekto santykį su objektu. Tik žodžio leksinė reikšmė leidžia suartėti šioms abiem vartosenoms, nes negalima prie ko nors liestis, to daikto neliečiant, tvertis – netveriant, lankytis pas ką – nelankant ir pan., bet, glaudžiantis prie ko nors, tas daiktas neglaudžiamas, remiantis į ką – neremiamas ir t.t.

Didelė lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių dalis pasako uždara, tik subjektą apimantį veiksma, nenurodydami tiesioginių to subjekto ryšių su aplinkos objektais, pvz., *daužytis, girtis, gražiotis, grėžtis, gūžtis, juoktis, (su)sikaupti, keltis, (iš)silyginti, linksmintis, mestis, niauktis, plėstis, plėšytis, pūstis, rauktis, rodytis, sklaidytis, suktis, tiestis, įsitikinti, trauktis* 'mažėti', *žemintis* ir pan.

Tarp kontaktinių ir uždaro veiksmo veiksmažodžių griežtos ribos nėra. Perinamąją grandį tarp jų sudaro tokie sangražiniai veiksmažodžiai, kurių subjektas veikia kokio nors aplinkos objekto kryptimi, nesueidamas su tuo objektu į tiesioginį kontaktą, pvz., *artintis prie ko, gintis nuo ko, trauktis nuo ko, šalintis ko* ir pan. Kai kurie sangražiniai veiksmažodžiai, priklausomai nuo konteksto, gali reikšti tiek uždara, tiek kryptingą veiksma, plg. *juoktis* ir *juoktis iš ko; pasilenkti* ir *pasilenkti prie ko; grėžtis* ir *grėžtis į ką; suktis* ir *suktis į ką* ir pan.

Visi šie veiksmažodžiai skiriasi nuo savo tranzityvinių atitikmenų tik intranzityvumu. Tranzityviniam nesangražiniam veiksmažodžiui virstant sangražiniu, išnyksta galimybė turėti tiesioginį-galininkinį papildinį, tačiau netiesioginis valdymas lieka nepakitęs. Kaip tik šios netiesioginio valdymo galimybės ir polinkiai nulemia sangražinių veiksmažodžių veiksmo pobūdį (kontaktinis, kryptingas, uždaras), pvz., *glauti ką prie ko – glautis prie ko, imti ką už ko – imtis už ko, artinti ką prie ko – artintis prie ko, šalinti ką nuo ko – šalintis (nuo) ko, kelti ką (ant ko, nuo ko, prie ko ir t.t.) – keltis (ant ko, nuo ko, prie ko ir t.t.); šildyti – šildytis, žeminti – žemintis, tiesti – tiestis* ir pan.

Visai kitokią santykį su objektu išreiškia tokie veiksmažodžiai, kaip *badytis, muštis, kandžiotis* ir pan. Jų veiksmas tikrovėje yra tiesiogiai nukreiptas į objektą, tačiau sakinyje tas objektas visai neminimas, sukoncentruojant dėmesį į patį veiksma, pvz.:

1. – Ar šitas šuo *nesikandžioja*? – paklausė Tado draugė, nedrąsiai artėdama prie sėdinčio senio rš. 2. – *Nesimušk* su alkūnėm! – O tu *nesispardyk*! Saja. 3. Kuris jautis *nesibado*? Sal. LKŽ I 449. 4. Pirma girtas atėjęs eidavo miegoti. Dabar jau pradeda *muštis* rš.

Šios reikšmės sangražiniai veiksmažodžiai sudaromi ne iš kiekvieno tranzityvinio nesangražinio veiksmažodžio (pvz., jie nesudaromi iš tokių veiksmažodžių, kaip *rašo, dirba, skaito* ir pan.), ir jų skaičius yra palyginti nedidelis⁴.

Visi lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių tyrinėtojai išskiria tiesioginės reikšmės sangražinių veiksmažodžių grupę, kur veiksmas apibūdinamas kaip grįžtantis į patį veikėją, veiksmo subjektas sutampa su tiesioginiu veiksmo objektu. Kadangi ši veiksmažodžių reikšmė paprastai laikoma pirmine, o iš jos stengiamasi išvesti visos kitos sangražinių veiksmažodžių reikšmės (išskyrus netiesioginę-daty-

⁴ Apie tai žr. žemiau, p. 197.

vinę reikšmę), tai būtina plačiau panagrinėti, kaip lietuvių kalboje yra reiškiamas veiksmas, nukreiptas į subjektą kaip į tiesioginį objektą.

Iš tikrųjų, kai kurių sangražinių veiksmažodžių subjektas gali būti suvokiamas kaip tiesioginio veiksmo objektas (pvz., *praustis, šukuotis, slėptis, šildytis* ir pan.). Tačiau tai, kad daugumos tokių veiksmažodžių negalima pakeisti konstrukcijomis su įvardžio galininku (*save*), rodo, kad kalbantysis tokios subjekto ir objekto opozicijos nejaučia. Iš esmės tokie veiksmažodžiai niekuo nesiskiria nuo kitų uždaro ar kryptingo veiksmo veiksmažodžių. Retkarčiais, tiesa, kai kurie veiksmažodžiai gali būti pavartojami reikšme, labai artima atitinkamos įvardinės konstrukcijos reikšmei, pvz.:

1. Kodėl jis taip *nesaugojo savęs* Saja (= *nesisaugojo*). 2. Vidutinybė taip *nežemintų savęs* ir *nesigraužtų* abejonėm Saja (= *nesižemintų* ir *negraužtų savęs*).

Tačiau ir tokių veiksmažodžių reikšminis diapazonas yra daug platesnis, negu atitinkamų įvardinių konstrukcijų: jie gali būti pavartoti ir tokia reikšme, kur jų vietoje konstrukcijos su *save* pasakyti neįmanoma, pvz.:

Saugokis, kad daugiau nepakliūtum į mano rankas! rš.

O tais atvejais, kai norima išskelti, kad pats subjektas yra kartu ir veiksmo objektas, vartojama tik konstrukcija su įvardžiu, pvz.:

1. Taip, taip, taip... – patvirtino ji tyliai, tarsi pirmiausia norėdama *itikinti save pačią* rš. 2. Gera prekė pati *save giria* flk. 3. Kas man darbo, juk, brolyti, atsiras tokie, kur norės *save žudyti* rš. 4. Ji (daina) buvo žmogui būtinybė; dainuodamas jis išmoko *išreikšti save* rš. 5. 'Ji tikrai nėra graži', – bandžiau *itikinti save* ir žengiau žingsnį ataturstas rš. 6. Jis dar kartą užsnūdavo ir sapnuodavo, kad *nugali save* ir brenda į jūrą (...) rš. 7. To pykčio Raselė užtektinai turi, nors ir *laiko save* suaugusia rš.

Įsidėmėtina yra tai, kad daugelio tokių sudėtinių konstrukcijų visai neįmanoma pakeisti sangražiniais veiksmažodžiais, neiškreipiant sakinio prasmės (plg. *itikinti save* – *įsitikinti, laikyti save* – *laikytis* ir pan.).

Kaip matome, dabartinės lietuvių kalbos sangražiniams veiksmažodžiams nėra būdinga reikšti grįžtamąjį procesą subjektas→veiksmas→subjektas. Tai verčia rimtai paabejoti, ar galėjo sangražiniai veiksmažodžiai susiformuoti tiesioginės sangražinės reikšmės pagrindu, kur sangražos dalelytė buvo enklitinio įvardžio galininkas.

* * *

Kaip jau minėta, labai svarbu ištirti funkcinis sangražinių veiksmažodžių santykius su intranzityviniais nesangražiniais veiksmažodžiais, kurie opozicijoje tranzityvumas || intranzityvumas stovi greta sangražinių: jie, kaip ir sangražiniai, gali

reikšti uždarą, kryptingą ar kontaktinį veiksma, pvz., *eiti, griūti, liūdėti, pykti, kibti, artėti, (pri)lipti* ir pan.⁵

Kadangi lingvistinėje literatūroje yra iškeltos svarbiausios sangražinių veiksmažodžių reikšmės, aptarti jų vartosenos ypatumai, tai reikia nustatyti, kurios iš šių reikšmių yra būdingos vien sangražiniams veiksmažodžiams, o kurios yra bendros visiems intranzityviniams veiksmažodžiams.

* * *

Tikrovėje vykstantys procesai kalboje paprastai yra apiforminami dvejopai – kaip veiksmai (kur subjektas aktyvus, pvz., *bėga, gręžiasi*) arba kaip vyksmai (kur subjektas pasyvus, o procesas vyksta tarsi savaime, pvz., *žūva, baigiasi*). Veiksmažodžio ir vyksmo opozicija skiriasi nuo aktyvo ir pasyvo opozicijos, kur proceso pobūdis yra tas pats, o pasikeičia tik subjektiniai-objektiniai santykiai. Tiesa, vyksmas ir pasyvas gali kartais labai suartėti. Kadangi visi tikrovės procesai yra susiję tarp savęs priežastiniais ryšiais, tai ir kiekvienas vyksmas turi savo faktinę priežastį, kuri gali būti pasakyta sakinyje (pvz., *saulės atokaitoje tirpo sniegas*). Tačiau ta priežastis negali būti suvokiama kaip vyksmo atlikėjas, o pats vyksmas – kaip to veikėjo valios išraiška, tikslingos veiklos rezultatas.

Daugelis kalbininkų yra pastebėję, kad sangražiniai veiksmažodžiai dažnai reiškia vyksmą. P. Bernadišienės darbe išskiriama savaiminės reikšmės sangražinių veiksmažodžių grupė⁶, kuriai priskiriami tokie veiksmažodžiai, kaip *draikosi, drumsčiasi, driekiasi, mainosi* ir pan. Iš kitos pusės, sangražiniai veiksmažodžiai labai dažnai reiškia veiksmažodį, plg. *gydosi, keliasi, laužiasi, prausiasi, žeminasi* ir t.t. Intransityviniai nesangražiniai veiksmažodžiai taip pat gali reikšti tiek veiksmažodį (plg. *eiti, bėgti, plaukti, kibti, grįžti*⁷), tiek vyksmą (plg. *virsti, šalti, linkti, temti, rūkti* ir t.t.). Tai rodo, kad vyksmo ar veiksmo reiškinys nėra specifinė sangražinių veiksmažodžių ypatybė. Tačiau, panagrinėjus sangražinių ir nesangražinių tos pačios šaknies veiksmažodžių vartojimą vyksmui ir veiksmui reikšti, ryškiausiai atsiskleidžia tų veiksmažodžių tarpusavio santykiai: sangražinis veiksmažodis vartojamas tik tuomet, kai kalboje nėra ta pačia reikšme vartojamo atitinkamo (tos pat šaknies) intranzityvinio veiksmažodžio.

1. Jeigu intranzityvinis nesangražinis veiksmažodis reiškia vyksmą, tai atitinkamas sangražinis veiksmažodis gali būti vartojamas tik veiksmui reikšti, pvz. *aukštintis – aukštėti, gydytis – gyti, gilintis – gilėti, gražintis – gražėti, jaunin-*

⁵ Tačiau jie negali reikšti veiksmo, tiesiogiai nukreipto į objektą (pvz., *muštis, spardyti*). Plg. p. 187, 197.

⁶ Plg. P. Bernadišienė, op. cit. 225–254.

⁷ Veiksmažodį reiškiantys intranzityviniai nesangražiniai veiksmažodžiai paprastai gali būti vartojami ir veiksmui reikšti, plg. p. 190 pateikiamus pavyzdžius.

tis – (*at*)*jaunėti*, *kaitintis* – *kaisti*, *laužtis* – *lūžti*, *mokytis* – (*iš*)*mokti*, *vėsin-
tis* – *vėsti*, *šaldytis* – *šalti*, *šildytis* – *šilti*, *mažintis* – *mažėti*, *vargintis* – *vargti*
ir pan.

2. Jeigu intransyvinis nesangražinis veiksmažodis gali reikšti tiek veiksmą, tiek vykumą, paprastai visai nevartojamas tos šaknies sangražinis veiksmažodis, pvz., vaikas *bėga* – dienos *bėga*, žmogus *eina* – laikas *eina*, *grįžta* draugas – *grįžta* jaunystė, jaunuolis *plaukia* – rąstas *plaukia* ir t.t.

3. Jeigu kalboje visai nėra intransyvinio nesangražinio veiksmažodžio, tai atitinkamas sangražinis veiksmažodis gali reikšti tiek veiksmą, tiek vykumą⁸, pvz. *dedasi* nesuprantas – *dedasi* ledas, jis *susikaupė* – *susikaupė* daug darbo, žmogus *musileido* laiptais – *musileido* rūkas, šokėjai *sukasi* – *sukasi* ratas, *veržiasi* žmonės – pro plyšį *veržėsi* vanduo ir t.t.

Kaip matome, sangražiniai veiksmažodžiai yra papildomas intransyvinumo reiškėjas greta kalboje jau esančių intransyvinių veiksmažodžių. Kadangi intransyviniai nesangražiniai veiksmažodžiai daugiausia reiškia vykumą, tai atitinkama dauguma sangražinių veiksmažodžių yra veiksmo reiškėjai.

Sangražinių veiksmažodžių skaičius auga, jie vis plačiau vartojami. Tai vyksta keliais būdais:

1. Greta intransyvinio nesangražinio veiksmažodžio gali būti vartojamas tos pačios šaknies sangražinis veiksmažodis to paties pobūdžio procesui (vyksmui ar veiksmui) reikšti, jei jų leksinės reikšmės yra nutolusios viena nuo kitos, pvz. *lietis* – *lyti*, *gręžtis* – *grįžti*, *piktintis* – *pykti*, *pūstis* – *pusti* ir pan.

2. Retkarčiais sangražinis veiksmažodis gali būti vartojamas greta nesangražinio ta pačia reikšme, pvz.:

1. Pavasarį iš tavo pievų *kyla* šiltas rūkas K. Kors.

2. Iraniečių kultūra taip pat pradeda *kisti*, nes jie atsiduria miškingose zonose (...) rš.

3. Bevežant javus, kokia pus-
kartė *nubyrėjo* Gs. LKŽ I 690.

4. Istorijos upė teka, Nušluo-
ja drumzles nuo tako, Potvynis jos
priartėjęs rš.

1. Baltas rūkas *kelias* ties tamsia pakalne S. Nėr.

2. Astmatikams kenksmingiausi staigūs orų ir slėgimo *pasikeitimai* rš.

3. Kas *nusibarstė*, tegul vištos sulesa Gs. LKŽ I 541.

4. Žmonės! *Artinas* griausmas!
Sostus tironų sugriausim,
Išversim stabus rš.

⁸ Išskyrus tuos atvejus, kai jiems to neleidžia leksinė reikšmė. Pavyzdžiui, veiksmažodžiai *baigtis*, *prasadėti*, *drumstis* ir pan. dėl savo leksinės reikšmės negali reikšti veiksmo.

Sangražinių veiksmažodžių vartojimas greta tos pat šaknies intransyvinųjų nesangražinių visai pagrįstai kalbinėje literatūroje laikomas nauju⁹.

3. Intransyvinis veiksmažodis gali įgauti sangražinę formą. Tokiu atveju abi formos (sangražinė ir nesangražinė) gali būti vartojamos greta, pvz., *gulti(s)*, *stoti(s)*, *sėsti(s)*, *klaupiti(s)*, *šypsoti(s)*, *bijoti(s)*, *kvatoti(s)*, *pra(si)džiugti*, *baltuoti(s)*, *liepsnoti(s)* ir pan. Tačiau neretai intransyvinis nesangražinis veiksmažodis nustoja būti vartojamas, o jo vietoje įsigali sangražinis. Tokie sangražiniai veiksmažodžiai, nebetekę nesangražinių atitikmenų, įeina į vadinamųjų refleksiva tantum grupę. Kad sangražinis veiksmažodis yra atsiradęs, sangražos dalelytę pridant prie intransyvinio nesangražinio¹⁰, rodo tiek tarmės ir senieji lietuvių kalbos raštai, kur dar vartojamas tas nesangražinis veiksmažodis, tiek darybinė paties sangražinio veiksmažodžio analizė. Kaip žinoma, intransyviniams nesangražiniams veiksmažodžiams būdingi tam tikri darybos afiksai, plg. intarpą ir sta-kamieną esamajame laike, priesagas *-ėti*, *-(s)oti*, *-uoti* ir kt. Remiantis darybine analize, galima spėti, kad pleonastinę sangražos dalelytę turi tokie veiksmažodžiai, kaip *išsigąsti*, *apsirikti*, *nusikalsti*, *ryžtis* ir pan., (plg. analogiškos darybos *nustebti*, *nudžiugti*, *niršti*, *įgusti*, *surikti* 'suklysti, apsirikti', *siusti*, *pabūgti* ir pan.) *baisėtis*, *gėrėtis*, *drovėtis* ir kt. (plg. *liūdėti*, *gedėti*), *didžiūotis*, *karščiūotis*, *puikuotis* (plg. *baltuoti*, *juoduoti* ir pan.).

* * *

Yra žinomos kai kurios vyksmo sangražinių veiksmažodžių vartosenos ypatybės, kurios paprastai vadinamos bendru beasmens vartosenos vardu. Tačiau ta beasmenė sangražinių veiksmažodžių vartoseną suprantami du visai skirtingi vartosenos tipai, kuriuos reikia panagrinėti atskirai.

1. Vartoseną su nuliniu subjektu. Taip vartojami veiksmažodžiai, reiškiantys vyksmą, kurio subjektas yra tiek abstraktus, kad jis dažniausiai ne tik sakinyje nepasakomas, bet net nenumanomas ir neįsivaizduojamas. Tai įvairių gamtos reiškinių pavadinimai, plg., *niaukiasi*, *giedrijasi*, *šviečiasi*, *blaiivosi*, *aušta*, *švinta*, *lyja*, *temsta* ir pan. Kadangi taip vartojami gali būti tiek sangražiniai, tiek nesangražiniai intransyviniai veiksmažodžiai, tai nulinio subjekto vartoseną nėra specifinė sangražinių veiksmažodžių ypatybė. Be to, tiek sangražiniai, tiek nesangražiniai beasmens vartosenos veiksmažodžiai gali turėti ir labai dažnai turi prieš savęs subjek-

⁹ Plg. P. Bernadišienė, op. cit. 226–227. Tačiau vargu ar reikia aiškinti tokį sangražinių veiksmažodžių vartojimą rusų kalbos įtaka, kaip daro K. Būga, žr. K. Būga, RR II 113.

¹⁰ Kiekvienu konkrečiu atveju atsekti, ar refleksiva tantum grupės veiksmažodis susidaręs kaip tik tokiu būdu, sunku, nes jis gali būti atsiradęs ir kitaip: nustojus vartoti tranzityvinį (nesangražinį) to sangražinio veiksmažodžio atitikmenį. Atrodo, kad taip galėtų būti susidaręs refleksiva tantum grupės veiksmažodis *juoktis*, kurio tranzityvinis atitikmuo labai retai pasitaiko tarmėse ir senuosiuose raštuose, o literatūrinėje kalboje vartojamas tik su priešdėliais, pvz., *išjuokti*, *pajuokti*.

ta, plg. *niaukiasi oras, giedrijasi dangus, švinta diena, aušta rytas, lyja lietus* ir pan. Išskirti juos iš kitų vyksmo veiksmožodžių leidžia tik galimybė ir polinkis juos vartoti be subjekto. Ar tokia intranzityvinių veiksmožodžių vartoseną yra sena, ar neseniai atsiradusi, tai jau atskiras klausimas, išeinąs už sangražinio veiksmožodžio istorijos ribų.

2. Vartoseną su veikėjo naudininku. Taip vartojami veiksmožodžiai pasako tam tikrą veikėjo būseną, pasireiškiančią jo veikloje ir nuo to veikėjo valios nepriklausančią, pvz., *(man) nesidirba, nesivalgo, norisi, sekasi* ir pan. Šie veiksmožodžiai ir reikšmė, ir tuo, kad jie padaromi tiek iš tranzityvinių, tiek iš intranzityvinių veiksmožodžių, išsiskiria iš kitų sangražinių veiksmožodžių. Beasmenės vartosenos su veikėjo naudininku susidarymas glaudžiai siejasi su sangražinių veiksmožodžių raida.

Konstrukcijos su veikėjo naudininku gali būti ne tik beasmenės, bet ir asmeninės, plg. *ši knyga (man) lengvai skaitosi*. Todėl, norint išsiaiškinti, kaip susidarė beasmenė *man nesidirba* tipo vartoseną, reikia paanalizuoti ir asmenines šio tipo konstrukcijas.

Subjektas, reiškiamas vardininku, šalutiniu veiksniu ar veiksmožodžio bendratimi, tokiose konstrukcijose yra neveiklus. Tačiau procesas nevyksta savaime, nes jis susijęs su pašalinio veikėjo veikla. Veiksmo atlikėjas, reiškiamas naudininku, gali veikti tikslingai, tačiau jo veiklos sėkmė priklauso ne nuo jo valios, bet nuo jo sugebėjimų, darbo objekto (kuris yra sakinio subjektas) pobūdžio arba net nuo kažkokios nesuvokiamos pašalinės jėgos¹¹. Šis veikėjo naudininkas sakinyje dažnai nebūna pasakomas, tačiau visada numanomas iš konteksto, plg.:

1. Toli kelyje nuo kolūkio pusės *pasigirdo* ratų barškėjimas J. Balt. 2. *Išsidažė* dažinys, visas jo riebumas Š. LKŽ II 235. 3. Pažiūrėk, ar smulkiai *susimalė* kviečiai Ds. LKŽ VII 813. 4. Na štai ir *nebesimato* kranto... Saja 5. Nuo didelio drožinėjimo peilis *išsidilino* ir pasidarė atkarus P. Cvir. Giliau leisk, kad mėšlas *užsiartų* Gs. LKŽ I 257. 7. Jau *prasiavėjo* batai, nebespaudžia kojų Kp. LKŽ I 423.

Kuo veikėjo naudininkas yra bendresnis (apima daugiau asmenų), tuo daugiau pasakoma apie subjektą. Pagaliau, kai atlikėjas gali būti reiškiamas žodžiais *viems, kiekvienam*, veiksmo rezultatai priklauso tik nuo subjekto pobūdžio. Veiksmožodis čia nurodo tam tikras subjekto ypatybes, pasireiškiančias tuomet, kai jis yra veikiamas pašalinės jėgos, pvz.:

1. Dažnai naujas rūbas greičiau *susidėvėja*, negu senas *susinešioja* KrvP. LKŽ 312. 2. Tokia bliedna suknelė labai greit *tepsis* Dgl. LKŽ 744. 3. Apyniai gerai *braukiasi* Rm. LKŽ I 830.

¹¹ Dėl šios priežasties tokių konstrukcijų negalima laikyti pasyvinėmis, kur procesas tiesiogiai priklauso nuo veiksmo atlikėjo.

Šių veiksmažodžių nesangražiniai atitikmenys paprastai yra tranzityviniai veiksmažodžiai. Kad tokia vartoseną nėra specifinė sangražinių veiksmažodžių ypatybė, rodo intranzityvinių nesangražinių veiksmažodžių vartojimas analoginėse konstrukcijose:

1. Prasti puspadžiai – nei mėnesio neišavėjau, ir *prakiuro* Kp. LKŽ I 423.
2. Apsiavė ji tas kurpes, eina, brūžina į plytas, bet korpės storos, kietos, visiškai *nedyla* rš.

Išvesti griežtos ribos tarp paprastosios vartosenos ir vartosenos su veikėjo naudiniu, aišku, negalima¹². Čia aprašyti veiksmažodžiai skiriasi iš kitų vyksmo veiksmažodžių tik tuo, kad vienu atveju veiksmo priežastys yra labai bendros ir dažniausiai neišreikštos, o kitu – konkretnės ir reiškiamos pasakytu ar numanomu veikėjo naudiniu.

Tokios vartosenos veiksmažodžius yra aprašiusi ir P. Bernadišienė, tik išskirstydama juos į atskiras grupes: tipą *kviečiai susimalė* priskyrė neveikiamosios reikšmės sangražinių veiksmažodžių grupei¹³, o tipą *medžiaga gerai skalbiasi* – pasyvosios kokybinės reikšmės grupei¹⁴.

Man nesidirba tipo vartoseną iš esmės yra tik aukščiau aprašytosios vartosenos atvejis, kai nepasakomas subjektas (veiksmo objektas), ir susidaro beasmėnė konstrukcija, pvz.:

1. Gal tu taip ir nesakei, bet man teip *pasigirdo* Ds. LKŽ III 348.
2. Kelionėje man *klojos* gerai rš.
3. Iš pagirių *nesidirba*, ir tiek Grž. LKŽ II 390.

Atsiribojus nuo veiksmo objekto, pasidaro neberyškus ar visai nutrūksta sangražinio veiksmažodžio ryšys su savo tranzityviniu atitikmenimi (plg. *aš rašau laišką – man šis laiškas sunkiai rašosi* ir *man šiandien nesirašo*), ir susidaro galimybė sudaryti subjekto fizinę ar psichinę būseną reiškiančius sangražinius veiksmažodžius ir šalia intranzityvinių atitikmenų, pvz. *miegasi, nesimiega, norisi, nesinori, gulisi, nesiguli* ir pan. Tiesa, tokio tipo pasakymai kalboje reti, dažniau sakome *negaliu užmigti, nesiseka rašyti* ir t.t., tačiau potencialiai tokios vartosenos sangražinį veiksmažodį galima sudaryti iš bet kurio tranzityvinio, intranzityvinio ar net sangražinio veiksmažodžio (pvz., *juokis, jei nesijuokia*, t.y. *neima juokas*).

Peržvelgus šiuos savaiminių sangražinių veiksmažodžių vartosenos atvejus, matyti, kad jie yra vartojami taip pat, kaip savaiminiai nesangražiniai intranzityviniai veiksmažodžiai (išskyrus išplėstą beasmėnę vartoseną su veikėjo naudiniu).

¹² Kartais net sunku pasakyti, kokiam vartosenos tipui reikia vieną ar kitą sakinį priskirti (ypač tuomet, kai pats veikėjas sakinyje nepasakomas). Pvz., tokiuose pasakymuose, kaip *batas atsirišo* arba *ugnis neužsidega*, galima suvokti tik iš konteksto, ar čia turime paprastą savaiminį veiksmažodį, ar procesas yra susijęs su pašalinio veikėjo veikla.

¹³ Žr. P. Bernadišienė, op. cit. 254–264.

¹⁴ Žr. op. cit. 219–220.

Viena būdinga sangražinių veiksmažodžių semantinė funkcija paprastai yra laikomas tarpusavio veiksmo reiškinys. Tipiškais tokių veiksmažodžių pavyzdžiais laikomi *barasi*, *mylisi* ir todėl manoma, kad tarpusavio ar bendro veiksmo reikšmę suteikia sangražos dalelytė¹⁵, o kiekvienas iš atliekamo veiksmo subjektų laikomas kito subjekto veiksmo tiesioginiu objektu¹⁶. Tačiau tokių veiksmažodžių kaip *mylisi*, kur vienas subjektas yra antrojo subjekto veiksmo objektas, tėra labai nedaug¹⁷. Tokių tarpusavio veiksmažodžių paprastai pasakome nesangražiniais veiksmažodžiais ir įvardžių galininku, plg. *vienas kitą gerbia, užtaria, niekina, užmuša, vienas kito nekenčia* ir pan. Iš kitos pusės, yra labai daug tarpusavio veiksmažodžių reiškinčių sangražinių veiksmažodžių, kurių vienas subjektas negali būti suvokiamas kaip kito subjekto veiksmo objektas, pvz., *glaudžiasi (vienas prie kito), susiduria (vienas su kitu), tariasi (vienas su kitu), kalbasi* ir pan. Todėl reikėtų manyti, kad tokiame veiksmo kiekvienas iš subjektų atlieka intransityvų veiksmažodžių kito kryptimi, plg.:

jie dalinasi duona = *Jonas dalinasi su Petru + Petras dalinasi su Jonu.*
jie susiglaudė = *Jonas prisiglaudė prie Petro + Petras prisiglaudė prie Jono.*

Antra vertus, vargu ar galima tvirtinti, kad tarpusavio ar bendro veiksmo reikšmę sangražiniam veiksmažodžiui suteikia sangražos dalelytė. Kadangi tarpusavio veiksmo reikšmės sangražiniai veiksmažodžiai yra ne vieno tipo, o sudaro dvi iš esmės skirtingas grupes, tai šį teiginį reikia patikrinti kiekvienoje iš šių grupių atskirai.

1. Pirmosios grupės veiksmažodžiai reiškia bendrą neskaidomą kelių subjektų atliekamą veiksmažodžių, pvz.; *burtis, kauptis, rinktis, rikiuotis, sklaidytis, skirstytis, telktis* ir pan.

Reikia pastebėti, kad bendro veiksmo veiksmažodžiai dar gali būti vartojami a) su subjektu, kurio sudėtinės dalys, nors ir būdamos savarankiški daiktai ar asmenys, suvokiamos kaip nedaloma visuma (*skirstosi minia, rikiuojasi pulkas* ir pan.); b) su paprastaisiais subjektais (*sklaidosi rūkas, kaupiasi pyktis* ir pan.). Vadinasi, bendro veiksmo reikšmė priklauso ne nuo veiksmo pobūdžio, o nuo atliekančio tą veiksmažodžių subjekto sudėtingumo. Iš esmės šie veiksmažodžiai išsiskiria iš kitų sangražinių veiksmažodžių tik galimybe reikšti daugelio subjektų atliekamą veiksmažodžių, kuri glūdi leksinėje šių veiksmažodžių reikšmėje: jų tranzityvi-

¹⁵ Plg. P. Bernadišienė, op. cit. 125.

¹⁶ Plg. op. cit. 100 ir B. K. Поржезинский, op. cit. 39.

¹⁷ Ir pats veiksmažodis *mylisi* vartojamas palyginti retai; daug dažniau pasakoma *myli vienas kitą*.

niai atitikmenys atitinkamai reiškia veiksmą, nukreiptą į daugelį objektų (*suburti draugus, išskirstyti daiktus* ir pan.).

Bendro veiksmo sangražinių veiksmažodžių santykis su intranzityviniais nesangražiniais atitikmenimis yra toks pat, kaip ir visų kitų sangražinių veiksmažodžių: šalia intranzityvinio nesangražinio veiksmažodžio ta pačia reikšme nevartojamas tos pat šaknies sangražinis veiksmažodis. Tiesa, nesangražinių veiksmažodžių, galinčių reikšti bendrą kelių subjektų veiksmą, yra maža (pvz., *skilti, sklisti*)¹⁸.

2. Antrąją tarpusavio veiksmą reiškiančių veiksmažodžių grupę sudaro paprastieji sangražiniai veiksmažodžiai / reiškiantys kontaktinį (tipas *glaustis prie ko*) ar kryptingą (tipas *artintis prie ko*) veiksmą arba veiksmą, tiesiogiai nukreiptą į objektą (tipas *muštis*)¹⁹ / su tam tikromis leksinėmis-gramatinėmis tarpusaviškumą reiškiančiomis priemonėmis, su kuriomis tarpusavio veiksmą gali reikšti ir atitinkami (kontaktinio ar kryptingo veiksmo) intranzityviniai nesangražiniai veiksmažodžiai. Pagalbinės priemonės, kurios paprastą intranzityvų veiksmą padaro tarpusavio veiksmu, yra kelių tipų:

1. Tarpusaviškumą reiškiantys įvardžiai, kurie gali būti išreikšti tik netiesioginiais linksniais²⁰, pvz.:

1. Jie *vienas kitam guodėsi* pasaulio neteisybėmis (...) rš. 2. (...) mes visi trys, vieniši, be ateities žmonės, slegiami prieblandos, *gūžėmės viens prie kito* (...) rš.
3. (...) Bagynų valstiečiai ir iš kitų sodžių ėmė *lankytis vieni pas kitus* (...) M-PS.
4. Laikui bėgant, jie vis labiau *linko vienas prie kito* (...) rš.

2. Priešdėliai *su-* ir *iš-*, reiškiantys subjektų susijungimą ir išsiskyrimą, pvz.; *suartėti, susijungti, susiliėti, susiliesti, išlakstyti, išsiskirti* ir pan. Tie patys veiksmažodžiai su kitais priešdėliais (*pri-*, *at-*, *į-* ir kt.) tarpusavio veiksmo nereiškia, pvz., *prisijungti, atsikabinti, įsikinkyti, priartėti* ir pan.

3. Tarpusavio veiksmas gali būti aiškus iš konteksto, pvz.:

1. Iš pradžių tik juokais ima *baksnotis*, o paskui ir iš tikrųjų susipeša Gs. LKŽ I 472.
2. *Derėtis* ir *bartis* nebėra kada Saja²¹.

Taip vartojami daugiausia tie sangražiniai veiksmažodžiai, kurių veiksmas tikrovėje tiesiog nukreiptas į objektą (tipas *muštis*). Kadangi tas objektas paprastai sakinyje nebūna pasakomas, tai, ir reiškiant tarpusavio veiksmą, negali būti pridedami jį rodą įvardžiai. Todėl, jeigu veiksmo subjektas yra daugiau negu vienas asmuo, sakinį, išimtą iš konteksto, visada galima suprasti dvejopai: kad subjektai atlieka

¹⁸ Tai visiškai natūralu, nes intranzityviniai nesangražiniai veiksmažodžiai daugiausia turi savaiminę reikšmę, o tarpusavio veiksmas paprastai reiškiamas veiksmo veiksmažodžiais.

¹⁹ Uždaro veiksmo sangražiniai veiksmažodžiai tarpusavio veiksmo nereiškia, plg. *prausiasi, bet prausia vienas kitą; sėdasi, bet sodina vienas kitą*.

²⁰ Tai dar kartą patvirtina, kad vienas subjektas nėra tiesioginis kito subjekto veiksmo objektas.

²¹ Pirmajame sakinyje kontekstinį vaidmenį atlieka žodis *susipeša*, turįs priešdėliu *su-* išreikštą tarpusaviškumą, o antrajame tarpusaviškumas aiškus iš bendros kontekstinės aplinkos.

veiksmą tarpusavyje arba kad jų bendras veiksmas yra nukreiptas į kokį nors pašalinį objektą, plg. *tėvas ir motina barasi (tarpusavyje arba bara vaikus)*.

Atrodo, šiai grupei reikėtų priskirti ir tokius sangražinius ir nesangražinius intranzityvinius veiksmažodžius, kur tarpusavio veiksmas priklauso nuo jų leksinės reikšmės, pvz. *draugauti, kariauti, kovoti, bičiuliauti(s), bendrauti, kautis* ir pan. Subjektai gali dalyvauti veiksmė ne vienodai aktyviai, ir todėl šie veiksmažodžiai dažnai vartojami ir su vienu subjektu, plg. *jis narsiai kovėsi*²²; jeigu subjektas yra daugiau negu vienas asmuo, veiksmo pobūdį nusako kontekstas, plg. *jie narsiai kovėsi* (tarpusavyje, su priešais).

Panagrinę antrąją tarpusavio veiksmo reiškimo būdą, matome, kad ir šiuo atveju sangražos dalelytė tarpusavio veiksmo reikšmės veiksmažodžiui nesuteikia. Tai rodo tiek ta aplinkybė, kad patys sangražiniai veiksmažodžiai (be pagalbinių priemonių) tarpusavio veiksmo nereiškia, tiek ir galimybė analoginėse pozicijose vartoti intranzityvinius nesangražinius veiksmažodžius.

Iš kitos pusės, nesangražinių veiksmažodžių, vartojamų tarpusavio veiksmui reikšti, skaičius yra nedidelis²³, todėl susidaro regimybė, kad tarpusavio veiksmo reiškinas yra susijęs su sangražine forma. Dėl šios priežasties kalboje yra susikūrę nemaža tarpusavio veiksmo reikšmės sangražinių veiksmažodžių-naujadarų, a) pridedant sangražos dalelytę veiksmažodžiams, kurių tarpusavio veiksmas yra išreikštas kitomis priemonėmis, pvz., priešdėliais *su-*, *iš-* (plg. *susieiti* šalia *sueiti*, *susivažiuoti* šalia *suvažiuoti*, *išsibėgioti* šalia *išbėgioti*, *susikibti* šalia *sukibti* ir pan.); b) pavartojant sangražinį veiksmažodį vietoj laukiamų įvardinių konstrukcijų, pvz. *pykstasi* (šalia *pyksta vienas ant kito*), bet tik *niršta, siunta vienas ant kito; mylisi* (šalia *myli vienas kitą*), bet tik *vienas kitą gerbia, dievina, vienas kito nekenčia* ir pan.

* * *

Lietuvių kalboje neretai tas pats tranzityvinis veiksmažodis gali būti vartojamas ir su tiesioginiu objektu, ir absoliutine reikšme, plg. *virti, kepti, pulti, dirbti, rašyti* ir pan. Absoliutine reikšme vartojamų tranzityvinių veiksmažodžių santykis su sangražiniais veiksmažodžiais yra dar mažiau tirtas, negu sangražinių ir nesangražinių intranzityvinių veiksmažodžių santykiai. Tranzityvinių veiksmažodžių vartojimas absoliutine reikšme yra labai sudėtingas klausimas, todėl kol kas čia reikia apsiriboti tik keliomis pastabomis.

Pagal santykį su absoliutine reikšme vartojamais tranzityviniais veiksmažodžiais išsiskiria dvi sangražinių veiksmažodžių grupės:

²² Kyla klausimas, ar tokiais atvejais veiksmas laikytinas tarpusavio veiksmu.

²³ Žr. šio straipsnio 18 išn.

1. Pirmajai grupei priklauso didžioji sangražinių veiksmažodžių dalis – visi uždaro, kryptingo ir kontaktinio veiksmo veiksmažodžiai (tipai *keltis*, *artintis* ir *glaustis*). Jų tranzityviniai atitikmenys absoliutine reikšme paprastai nevartojami, išskyrus kelis labai retus atvejus, pvz.:

1. Kad ir *prausiu* anksti, vėlai vakarėlį, nebūsiu taip raudona kaip pas motinėle! JLD 455²⁴. 2. Dviejų daiktų žmogus niekad negailėjo: kad anksti *kėlė*, apmaudoj tylėjo rš.

Kartais vietoj laukiamų šios rūšies sangražinių veiksmažodžių turime absoliutine reikšme vartojamą nesangražinį, pvz., *virti*, *kepti*, *degti* (plg. su priešdėliu *užsi-degti*), *pulti* ir kt.²⁵

2. Antrajai grupei priklauso tie sangražiniai veiksmažodžiai, kurių veiksmas tikrovėje yra tiesiogiai nukreiptas į objektą, tačiau tas objektas sakinyje nepasakomas, sukoncentruojant dėmesį į patį veiksmažodį (tipas *muštis*)²⁶. Ne iš kiekvieno tranzityvinio veiksmažodžio galima sudaryti tokios reikšmės sangražinį veiksmažodį. Dažniausiai toks veiksmas reiškiamas absoliutine reikšme vartojamais tranzityviniais veiksmažodžiais, plg. *aria*, *sėja*, *dirba*, *rašo*, *skaito* ir pan. Tik nedidelė šių tranzityvinių veiksmažodžių dalis vartojami su sangražos dalele. Tai daugiausia veiksmažodžiai, reiškiant draugiškus ar priešiškus veiksmus, tiesiogiai nukreiptus į greta esantį objektą, pvz., *muštis*, *peštis*, *bartis*, *bučiuotis*, *laižytis* ir pan. Tačiau ir šiais atvejais ne visuomet vartojamas sangražinis veiksmažodis. Pastebima tendencija iteratyvinius veiksmažodžius reikšti sangražine forma, o paprastuosius – nesangražine, pvz., *šuo kanda*, bet *kandžiojasi*, *arklys spiria*, bet *spardosi* ir pan. Įdomu, kad šalia sangražinio beveik visada galima pasakyti ir nesangražinį veiksmažodį, plg. *ji per pamokas kalba(si)*, *žąsinas žnaibo(si)*, *jautis bado(si)*, tačiau šalia nesangražinio veiksmažodžio dažnai sangražinio pavartoti negalima, pvz., nepasakytume *karvė spiriasi* 'spardosi', *žąsinas žnybiasi* ir pan.

Vargu ar reikia laikyti tranzityvinių veiksmažodžių vartojimą absoliutine reikšme nauju dalyku. Veikiau reikėtų manyti, kad anksčiau toks vartojimas buvo žymiai labiau paplitęs, o tik vėliau, norint griežčiau formaliai išreikšti intranzityvumo kategoriją, absoliutine reikšme vartojamus tranzityvinius veiksmažodžius pakeitė sangražiniai.

II. Tranzityviniai sangražiniai veiksmažodžiai

Beveik visi tranzityviniai sangražiniai veiksmažodžiai lingvistinėje literatūroje priskiriami netiesioginės (arba datyvinės) reikšmės veiksmažodžių grupei (pvz. *nusipirkti knygą*, *apsiauti batus* ir pan.). Tačiau šioje grupėje, kaip jau yra pastebėjusi

²⁴ Apie *prausiti* vartojimą absoliutine reikšme plg. P. Bernadišienė, op. cit. 68.

²⁵ Tarmėse ir senuosiuose raštuose kai kurie iš šių žodžių gali turėti ir sangražinę formą.

²⁶ Plg. aukščiau, p. 187.

P. Bernadišienė, galima išskirti du reikšmingus pogrupius: pagrindinę netiesioginę reikšmę ir netiesioginę reikšmę, atliekančią tiesioginės reikšmės funkcijas²⁷. Autorės nuomone, pagrindinis šių grupių skiriamasis požymis yra nevienodas tiesioginio objekto santykis su subjektu. Pirmajame pogrupyje veiksmas yra nukreiptas į tiesioginį objektą, esantį šalia subjekto (tipas *nusipirkti knygą*), o antrajame – tas objektas sudaro subjekto sferos dalį (pvz., *nusiprausti veidą*). Kadangi ta subjekto sferos dalis, į kurią nukreipiamas veiksmas, esanti suvokiama kaip visai pašalinis dalykas, tai, P. Bernadišienės nuomone, esminio skirtumo tarp abiejų pogrupių nėra: abiem atvejais veiksmas atliekamas subjekto naudai, iškyla datyvinė reikšmė²⁸. Tačiau yra faktų, rodančių, kad tarp abiejų pogrupių esama gilesnio skirtumo. Pirmiausia, labai abejotinu reikia laikyti teiginį, kad antrojo pogrupio veiksmažodžiams būdinga datyvinė reikšmė. Tiesa, daugeliu atvejų, kai subjektas atlieka veiksmą tikslingai, tą reikšmę galima būtų įžiūrėti, pvz.: *apsivalyti drabužius, šluostytis rankas, plautis kojas* ir pan. Tačiau pasitaiko ir tokių šio pogrupio veiksmažodžių, kurie, nors ir išreikšdami tikslingą subjekto veiklą, datyvinės reikšmės neturi, pvz., *prisipažinti kaltę, pasipasakoti naujienas* ir pan.

Taip pat vargu ar galima įžiūrėti datyvinę reikšmę tokiuose veiksmažodžiuose, kurių veiksmas yra savaiminis, nuo subjekto valios nepriklauso, pvz.: *nusilaužti koją, išsibadyti akis, nusisukti sprandą* ir pan.

Pirmojo ir antrojo pogrupio veiksmažodžiai skiriasi ir tiesioginio objekto santykiu su pačiu veiksmažodžiu. Pirmojo pogrupio veiksmažodžių objektas yra būtinas, jį praleidus, sakinio prasmė visai pakinta (pvz., *pasipiauti kiaulę*), o antrojo pogrupio veiksmažodžių objektas gali būti praleidžiamas, iš esmės nepakeičiant sakinio reikšmės (plg., *išsitepti nugarą, nusiskusti barzdą*). Be to, tokį tiesioginį papildinį paprastai gali turėti tik tie antrojo pogrupio veiksmažodžiai, kurių veiksmo pobūdis, pridėjus tą papildinį, nepakinta, pvz., *praustis burną, autis kojas, įsipiauti pirštą*, bet nepasakysime *išsitiesti ranką, pasilenkti koją, pasikelti galvą* ir pan. Žiūrint į šiuos veiksmažodžius kaip į turinčius datyvinę reikšmę (kur subjekto sferos dalis, į kurią nukreiptas veiksmas, suvokiama kaip pašalinis dalykas), šitokie vartosenos ypatumai būtų visiškai nesuprantami. Todėl, mūsų manymu, antrojo pogrupio veiksmažodžiai laikytini ypatingu intranzityvinių sangražinių veiksmažodžių vartosenos atveju, kur tiesioginis objektas paaiškina, tiksliau nusako veiksmažodžio veiksmą, nurodydamas, kurią subjekto sferos dalį jis apima. Beje, tokį patikslinamąjį-apribojamąjį objektą gali turėti ir nesangražiniai intranzityviniai veiksmažodžiai, plg. *(nu)šalti pirštus, lūžti koją, trūkti sprandą* ir pan.

Pagrindinės netiesioginės sangražinės reikšmės veiksmažodžiai turi datyvinę reikšmę, kuri yra jų opozicijos su nesangražiniais atitikmenimis pagrindas. Šios

²⁷ Žr. P. Bernadišienė, op. cit. 75.

²⁸ Op. cit. 79.

opozicijos formalizacija (reiškimas sangražiniais veiksmažodžiais) lietuvių kalboje nėra reguliari:

1. Sau, savo interesais atliekamas veiksmas būtinai reiškiamas sangražiniu veiksmažodžiu gana retai, pvz.: *užsitraukti bėdą, užsiversti pusbutelį, nusipirkti knygą* ir pan.

2. Labai dažnai ta pačia datyvine reikšme gali būti vartojamas tiek sangražinis, tiek nesangražinis veiksmažodis. Jeigu sakinyje yra du ar daugiau sau, savo interesais atliekamą veiksmažodį reiškiančių veiksmažodžių, tai dažniausiai vieni iš jų turi sangražinę formą, o kiti – ne, pvz.:

a) 1. Vaikas *apsibarstė* duoną su cukrum ir valgo Gs. LKŽ 540. 2. Šalia savęs *pasidėjo* gertuvę ir pistoletą rš. 3. Sode kūrenosi didelis laužas, matyt, vokiečiai *virėsi* pietus rš.

b) 1. Girti jūreiviai plėšia jas ir *kemša* visokį turtą į užančius... Saja. 2. Ant sofos gulėjo atversta knyga. Moteris *paėmė* ją, *padėjo* ant kelių, tačiau žiūrėjo į vieną tašką rš.

c) 1. *Užsitepiau* riekę duonos, *apibarsčiau* druska ir šveičiu Gs. LKŽ 540. 2. *Įsibėdęs* du basliu, *pasikabinau* katilėlių, ir, *susikūręs* ugnį, ėmiau bulves *šutinti* Š. LKŽ I 639.

3. Daugiausia sangražinių netiesioginės reikšmės veiksmažodžių sudaroma iš priešdėlėtųjų tranzityvinių atitikmenų. Nepriešdėlėti šios reikšmės sangražiniai veiksmažodžiai vartojami palyginti retai. Iš kai kurių tranzityvinių veiksmažodžių visai nesudaromi netiesioginės reikšmės sangražiniai veiksmažodžiai, nors pagal reikšmę jų reikėtų laukti, pvz.:

1. Visą tą dieną *neradau sau* vietos rš. 2. Bet tučtuojau pažabojau vaizduotę ir *neleidau sau* kurstyti tuščių iliuzijų rš. 3. Jis net ir *nekėlė sau* tokio klausimo rš. 4. ‘Šitą aš nupirkau iš vieno keliaujančio dailininko’, *tarė pats sau*, nukabinęs vieną nedidelę akvarelę rš. 5. Skirdamasis su ja, kiekvieną kartą *duodavau sau* žodį niekad daugiau nebesusitikti (...) rš.

Kai kurie iš tokių veiksmažodžių gali įgauti sangražinę formą, tik būdami priešdėlėti (plg. *susirasti vietą*).

Palyginę opozicijas tranzityvumas || intranzityvumas ir paprastas veiksmas || sau, savo interesais atliekamas veiksmas, matome, kad pirmoji iš jų yra daug reguliaresnė ir griežčiau formalizuota. Tai leistų spėti, kad intranzityviniai sangražiniai veiksmažodžiai yra susiformavę anksčiau už netiesioginės (datyvinės) reikšmės sangražinius veiksmažodžius. Kalbant apie pastaruosius, negalima nepastebėti dar vieno įdomaus fakto: jie sudaromi beveik išimtinai iš tranzityvinių veiksmažodžių²⁹. Jeigu netiesioginės reikšmės sangražiniai veiksmažodžiai lietuvių kalboje būtų

²⁹ Plg. P. Bernadišienė, op. cit. 98 (išvados). Rodos, tik vienas kitas intranzityvinis veiksmažodis gali tapti šios reikšmės sangražiniu veiksmažodžiu, plg. *ieškotis pagalbos*.

susiformavę savarankiškai, tai reikėtų laukti, kad enklitinis sangražinio įvardžio nau-
dininkas būtų pridedamas tiek prie tranzityvinių, tiek prie intranzityvinių veiksma-
žodžių, pvz. *sau ko nors linkėti, geisti, norėti, siekti, trokšti, pavydėti, gailėti, šykštėti,*
sau padėti 'pagelbėti' ir pan. Todėl yra pagrindo spėti, kad netiesioginės reikšmės
sangražiniai veiksmažodžiai galėtų būti atsiradę intranzityvinių sangražinių veiksma-
žodžių pagrindu, kuriems tokia daryba (tik iš tranzityvinių veiksmažodžių) yra vi-
sai normali.

* * *

Būdingiausia lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių funkcija yra reikšti
intranzyvų veiksmą. Kadangi toks veiksmas gali būti reiškiamas ir kitaip – in-
tranzityviniais nesangražiniais veiksmažodžiais (arba absoliutine reikšme vartojamais
sangražiniais veiksmažodžiais), tai sangražiniai veiksmažodžiai vartojami tuomet, kai
kalboje nėra atitinkamo (tos pat šaknies) nesangražinio veiksmažodžio. Turėdami
formalų intranzityvumo rodiklį (sangražos dalelytę), sangražiniai veiksmažodžiai
vartojami vis plačiau, jų gausėja intranzityvų veiksmą reiškiančių nesangražinių
veiksmažodžių sąskaita.

Kita sangražinių veiksmažodžių funkcija – sau, savo interesais atliekamo
veiksmo reiškinys. Tiek šios reikšmės veiksmažodžių vartosenos nereguliarumas,
tiek ir jų santykiai su nesangražiniais veiksmažodžiais rodo, kad ši sangražinių
veiksmažodžių funkcija turėtų būti naujesnė už pagrindinę jų funkciją – intranzy-
tyvaus veiksmo reiškinį. Visų kitų sangražinių veiksmažodžių reikšmių nėra
pagrindo laikyti funkcinėmis.

ÜBER DIE FUNKTIONEN DER REFLEXIVEN VERBEN IM LITAUISCHEN

Zusammenfassung

Im Beitrag werden die funktionalen Beziehungen der reflexiven Verben zu den nichtrefle-
xiven erörtert.

Die reflexiven Verben drücken hauptsächlich die intransitive Handlung aus, die auch durch
nichtreflexive intransitive Verben bezeichnet werden kann. Die reflexiven Verben sind dann zu beo-
bachten, wenn entsprechende (gleicher Wurzel) intransitive nichtreflexive Verben fehlen. Der Ge-
brauch der reflexiven Verben, die das formale Kennzeichen der Intransitivität (reflex. Partikel) haben,
erweitert sich jedoch auf Kosten der intransitiven nichtreflexiven Verben. Die in der einschlägigen
Literatur angegebenen Bedeutungen der reflexiven Verben (reziproke, des inneren Zustandes u.a.)
und ihre Gebrauchstendenzen (unpers. Gebrauch) sind nicht als spezifische zu betrachten, denn
auch die intransitiven nichtreflexiven Verben liegen mit denselben Bedeutungen vor.

Eine andere Funktion der reflexiven Verben ist der Ausdruck einer indirekt-reflexiven Hand-
lung (*nusipirkti knygą, užsitraukti nelaimę*). Der unregelmäßige Gebrauch dieser Verben
wie auch ihre Beziehungen zu den nichtreflexiven Verben zeigt, daß diese Funktion der reflexiven
Verben jünger sein müßte als die erste Funktion, nämlich die der Intransitivität.